

Відгук одержано. 10.12.2021/ Зона спеціалізованої
кваліфікації 2864.057.044
Росен (Росен С.Т.)

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Ховтури Анастасії Сергіївни**
«Становлення та модернізація соціальної інфраструктури губернських
міст Лівобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.)»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Соціальна інфраструктура є тим чинником, що робить місто комфортним і зручним для проживання містян, дає відчуття захищеності, доглянутості, безпечності, а для гостей міста – це певний показник його статусу в усіх проявах. Тому звернення дисертанткою до теми формування соціальної інфраструктури є своєрідним ключем і для успішного здійснення сучасних процесів трансформації міського самоврядування, і для розуміння міською спільнотою витоків цих процесів та перспектив подальших модернізаційних перетворень. Актуальність теми також обумовлена науковою необхідністю з'ясувати специфіку соціальної інфраструктури губернських міст Лівобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст., оскільки в українській історіографії ця проблематика не отримала належного висвітлення.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної теми «Політична та соціально-економічна історія України (друга половина XVII–XX ст. Історія Слобожанщини)» (номер держреєстрації – 0112U004753), яка розробляється на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Дисертація А. С. Ховтури побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається зі вступу, чотирьох розділів (14 підрозділів), висновків, списку джерел та літератури (798 позицій), додатків (33 додатки на 53 сторінках, із них: 18 таблиць, 12 мап та 3 діаграми). Загальний обсяг дисертації – 338 сторінок, основний текст – 198 сторінок. У вступі здобувачка переконливо аргументує актуальність дослідження (С. 15–16),

його мету та завдання (С. 17). Авторка дисертації у цілому правильно сформулювала предметно-об'єктне поле дослідження, належним чином обгрунтувала його хронологічні й географічні межі.

Щодо наукової новизни, то дисертаційна робота А. С. Ховтури є завершеним дослідженням, у якому викладені авторські ідеї та науково обгрунтовані результати виконання дослідницьких завдань. Основним науковим результатом дисертації слід вважати те, що вперше в сучасній українській історіографії визначено всі елементи соціальної інфраструктури губернських центрів Лівобережної України, які сформувалися наприкінці XVIII – на початку XX ст.; з'ясовано гетерогенний характер соціальної інфраструктури та виявлено специфіку формування її компонентів; встановлено етапи формування соціальної інфраструктури Харкова, Полтави й Чернігова та проведено комплексний аналіз всіх елементів на кожному з етапів; запроваджено методику аналізу соціальної інфраструктури на основі міждисциплінарного підходу.

Практичне значення дисертації не викликає сумнівів: результати дослідження можуть бути використані в процесі створення узагальнюючих праць з історії України та українських земель у складі Російської імперії, видань з історії міст та урбанізаційних процесів у другій половині XIX – на початку XX ст., у підготовці навчально-методичних комплексів для вищих навчальних закладів з історії міст, міської культури, розвитку міського господарства.

Змістовні розділи дисертації А. С. Ховтури є вдалими, робота постає як єдине ціле. Роботу вибудовано у відповідності з окресленою метою та логікою дослідження: перший розділ – історіографія, джерела, методологія та методи дослідження; другий розділ – соціально-побутове обслуговування; третій розділ – заклади охорони та відновлення здоров'я; четвертий розділ – навчальні та культурно-просвітницькі заклади. Параграфи в межах цих розділів розкривають найважливіші установи й інституції у соціальній інфраструктурі губернських міст.

Історіографію теми авторкою проаналізовано на трьох етапах історичного розвитку: імперському, радянському та сучасному. На кожному з історіографічних етапів виділено дві групи досліджень: 1) дослідження історії губернських центрів; 2) праці щодо різних аспектів соціальної інфраструктури. Аналіз стану наукової розробки проблеми зроблено цілісно й кваліфіковано, обрано доречний для обраної проблематики дедуктивний метод. Наведений історіографічний аналіз вирізняють чіткість, послідовність, скрупульозність, поміркованість та стриманість у судженнях, властива справжньому науковцеві. Авторкою було виявлено основні досягнення й проблеми з вивчення соціальної інфраструктури губернських міст в імперський, радянський та сучасний періоди. Безсумнівним є твердження авторки, що «в останні десятиліття різні складники соціальної інфраструктури все частіше потрапляють у поле зору вітчизняних дослідників» (С. 32).

Джерельна база дослідження є репрезентативною для отримання науково-обґрунтованих висновків. Авторка поділяє її на дві великі групи: писемні та образотворчі джерела. Перша група джерел належним чином класифікована: законодавчі акти, статистичні огляди, діловодна документація, періодика, джерела особового походження та довідкові видання. Друга група джерел представлена планами та кресленнями губернських міст Лівобережної України XIX – початку XX ст. Усі види джерел у тексті належним чином проаналізовано, виділено їх специфіку, інформаційну цінність та особливості використання в науковому дослідженні. Схвальним є висновок здобувачки, що для обраної теми дослідження «надзвичайно інформаційно цінними» є офіційні джерела виконавчого характеру (С. 35). Звітна документація міського самоврядування та губернатора надає змогу дослідникам отримати докладні відомості щодо загального стану справ у різних сферах соціальної інфраструктури губернських центрів Лівобережної України; міські голови й експерти управ у своїх доповідях міській думі робили ретельні огляди тогочасного становища

певних установ соціальної інфраструктури та визначали перспективи їхнього подальшого розвитку.

Методологія рецензованого дослідження базується на синтезі принципів і методів наукового пізнання, свідчить про належну теоретичну підготовку дисертантки. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході (були застосовані методи, характерні для соціології, урбаністики, історії у цілому, а також історичної урбаністики, соціальної історії та культурної історії). Історико-картографічний та статистичний методи були майстерно використані дисертанткою, у результаті – окрасою дослідження стали ґрунтовні, скрупульозні та естетичні додатки. Застосування порівняльного методу також належить до сильних сторін дослідниці: дані наведено не тільки щодо губернських міст Лівобережжя, а й інших великих міст Російської імперії та Європи (показово виглядають українські міста в аналітичних матеріалах, зібраних авторкою, поряд із Лондоном, Парижем, Нью-Йорком, Вільно, Ригою та ін.).

Виділимо найважливіші наукові й світоглядні положення, які містить дисертація А. С. Ховтури:

1. Підтримуємо тезу авторки, що на сучасному етапі відбулася «синхронізація наукових пошуків української історичної урбаністики та західних науковців, що збагатило цей напрям новим інструментарієм та призвело до розширення кола наукових проблем» (проблеми формування міського простору, модернізації міського господарства, стилю життя, культурних практик та образу міст) (С. 27).

2. Авторкою влучно підмічено, що сфера побутового обслуговування безпосередньо залежала від процесів економічної модернізації. Якщо наприкінці XVIII ст. вона була представлена «традиційними формами» (переважно ремісничими майстернями з виробництва одягу, взуття, металевих і дерев'яних виробів), то в другій половині XIX – на початку XX ст. в життя містян активно вриваються такі поняття як «артілі», «кооперативи», «реклама» тощо (С. 77).

3. Окремо в дослідженні виділено, що технологізація соціальної інфраструктури, наприклад, поштово-телеграфної мережі, впливала на весь темп життя містян, який значно пришвидшувався. «Якщо на початку XIX ст. новиною вважалося все те, що відбулося місяць тому, то наприкінці XIX ст. «свіжість» звістки уже вимірювалася кількома днями» (С. 80).

4. Дисертантка влучно вказує на державну монополію щодо громадських комунікацій та залежність соціального простору міста від розвитку й спрямованості громадського транспорту (С. 83, 89).

5. Важливим висновком авторки вважаємо тезу, що саме мережа соціально-побутового обслуговування населення міст досліджуваного періоду (наприклад, телефонна система, громадський транспорт, водогін, електричне освітлення тощо) стала вирішальною для визначення «престижності» й «статусності» району міста (С. 110).

6. Ґрунтовність роботи підтверджує й те, що соціальну інфраструктуру авторка аналізує враховуючи географію міського простору, що яскраво проілюстровано майстерно складеними додатками, посиланнями на карти та плани місцевостей (С. 113, 116, 117).

7. Картографічно обумовленими і проілюстрованими додатками є висновки дисертантки, що на початку XX ст. більшість установ соціального страхування розміщувалось у віддалених районах міст, біля місць проживання потенційних споживачів послуг (С. 138), натомість культурно-просвітницька мережа й розважальні заклади навпаки – тяжіли до центру міст (С. 188, 200).

8. Більшість складових соціальної інфраструктури доцільно розглянуто крізь призму взаємодії міського самоврядування, громадських організацій та міської спільноти. Такий підхід дозволив авторці дослідити оригінальні підходи до вирішенні нагальних проблем губернських міст та надати оцінку отриманим результатам (С. 161). Аналіз місцевої періодики надав змогу авторці прослідкувати трансформацію ролі міської спільноти у розвитку мережі навчальних та культурно-просвітницьких установ. Містяни не тільки

споживали послуги, а й висловлювали пропозиції, вимоги, брали участь у дискусіях щодо формування культурного простору міст.

9. Важливим вважаємо дослідницький сюжет про загальну обов'язкову освіту для дітей (цей аспект теми варто було б розвинути ширше). Авторка зосереджує увагу на діях Харківської міської думи в цьому питанні, що було об'єктивним проявом загального високого культурно-освітнього рівня міста (С. 170).

Таким чином, одержані результати дослідження є обґрунтованими, значущими, складають авторський внесок в українську історіографію. Текст дисертації рясніє влучними цитатами, а «бісерні», скрупульозно зібрані факти роблять текст живим, дослідження в цілому – натхненним. У всіх розділах присутній вдалий, науково доцільний симбіоз загальноімперських та місцевих процесів. Усі розділи дисертаційної роботи мають аргументовані висновки.

Загальні висновки до дисертації А. С. Ховтури мають окрему наукову цінність, не повторюють висновки до параграфів та розділів. У них повністю розкрито результати дисертаційного дослідження та викладено авторське розуміння порушеної дослідницької проблеми, а саме: «складові соціальної інфраструктури», «етапи розвитку соціальної інфраструктури», «принципи районування соціальної інфраструктури», «актори соціальної інфраструктури» тощо. Авторка невідступно дотримується обраної й вмотивованої методології дослідження: від вступу до загальних висновків. Список джерел та літератури оформлено у відповідності до кваліфікаційних вимог.

Текст дисертації не містить несанкціонованих текстових запозичень без посилань на джерело, порушення академічної доброчесності відсутні. Представлена дисертація написана українською літературною мовою, хоч зрідка трапляються стилістичні недоречності й друкарські помилки. Авторка має власний легкий для сприйняття стиль написання.

Разом з тим, до дисертації можна висунути кілька зауважень, які мають, скоріше, рекомендаційний характер:

1) У параграфі 1.1. «Історіографія роботи» дослідниця докладно аналізує еволюцію поняття «інфраструктура», його розуміння на різних етапах історичного розвитку різних наукових шкіл (С. 28–32). На нашу думку, цей сюжет варто було б виділити в окремий параграф, адже йдеться про трактування понятійного апарату, або з цього почати параграф 1.3. «Методологія та методи дослідження», де цей матеріал виглядав би більш органічно.

2) Параграф 2.1. «Комунальне господарство» побудовано за хронологічним принципом. Можливо більш доцільним виглядав би проблемний підхід, наприклад: 1) проблема водопостачання і її вирішення міською владою від суспільних колодязів до централізованого водогону; 2) чистота міст – від епізодичних заходів до спорудження утилізаційного заводу й каналізації; 3) освітлення міст – від дерев'яних ліхтарів до електрифікації; 4) мощення вулиць – від використання піску й дерева до брукування тощо.

3) На нашу думку, стан фабрично-заводської медицини охарактеризовано дещо однобічно. Зроблено акцент на діях губернських та земських установ. Адресовані підприємцям претензії залишилися без джерельно-історичної відповіді (С. 120–121). Натомість, у дослідженнях сучасних українських істориків ця тема набула достатнього висвітлення. Наприклад, В. О. Куліков у своїй монографії «Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр.» (5.4. «Медична допомога», С. 227–233) переконливо доводить економічну зацікавленість підприємців у належному рівні медичного обслуговування робітників.

4) Авторка змальовує складові соціальної інфраструктури з точки зору управлінських установ або надавачів послуг. Цікавим був би погляд на

проблему інфраструктури з точки зору її користувачів, наприклад, споживачів комунального господарства, побутових послуг тощо.

5) Варто було б виділити особливості інфраструктури саме «губернських міст Лівобережної України (Полтава, Чернігів, Харків)» порівняно з іншими українськими землями, регіонами Російської імперії. Авторка часто порівнює губернські міста Лівобережжя між собою і лише зрідка з іншими містами. У чому ж специфіка (унікальність, особливість тощо) соціальної інфраструктури саме «губернських міст Лівобережжя» у їхній сукупності? Чим обумовлено вибір саме такого територіального виміру дослідження (окрім інформаційно-фактологічної складової)?

6) Логічним завершенням усього дослідження стали б «перспективи подальших досліджень», які беззаперечні і з огляду на тему, і з огляду на рівень фаховості авторки.

Сформульовані вище зауваження зумовлені дещо іншим баченням окремих аспектів обраної проблеми і жодною мірою не применшують рівня дослідження, представленого здобувачкою. Робота А. С. Ховтури є завершеним, самостійно виконаним дослідженням, у ході якого було отримано науково обґрунтовані результати.

Матеріали дисертації ґрунтовно й достатньо повно викладені у 12 наукових працях, з яких 3 – статті у фахових виданнях України, 1 – стаття у зарубіжному періодичному виданні (Республіка Польща), що є достатнім для презентації науковій спільноті основних результатів дисертаційного дослідження. Обґрунтованість і достовірність положень дисертаційної роботи підтверджується їх апробацією на восьми міжнародних конференціях, що відбулися в Харкові, Ніжині та Києві. Усі ці публікації відповідають темі дисертаційного дослідження та є одноосібними. Авторка є учасницею міжнародного наукового проєкту «CityFace: Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу», який реалізується за підтримки Канадського інституту українських студій

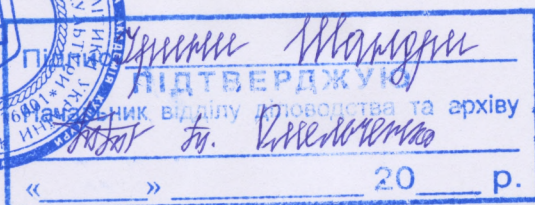
Альбертського університету. Анотація до дисертації містить усі необхідні структурні компоненти, чітко й конкретно розкриває її зміст.

Таким чином, дисертаційне дослідження *«Становлення та модернізація соціальної інфраструктури губернських міст Лівобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.)»* за актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною постановки та ступенем розв'язання проблеми, практичним значенням відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (zareєстрованого у Міністерстві юстиції України від 03 лютого 2017 р. за № 155/30023) та пп. 9–18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167), а її авторка – **Ховтура Анастасія Сергіївна** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії, музеєзнавства
та пам'яткознавства

Харківської державної академії культури

[Handwritten signature]
Ірина ШАНДРА